

Бут-Гусаім, С.Ф. (Беларусь) Нацыянальна-культурная спецыфіка анамастыкону аповесці Ю. І. Крашэўскага “Кароль у Нясвіжы” / С. Ф. Бут-Гусаім // Мова, літаратура, культура, фольклор, мистецтво народів світу: універсальне й унікальне : Міжнародний проект. Колективна монографія : самостійне електронне видання / Т. П. Беценко, С. А. Шуляк, В. О. Артюх, І. А. Швед, І. П. Мозговий та ін.; за заг. ред. Т. П. Беценко – Суми: видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1», 2021. – С. 38–51.

**МОВА, ЛІТЕРАТУРА,
КУЛЬТУРА, ФОЛЬКЛОР,
МИСТЕЦТВО НАРОДІВ
СВІТУ: УНІВЕРСАЛЬНЕ
Й УНІКАЛЬНЕ
LANGUAGE, LITERATURE, CULTURE,
FOLKLORE, ART OF PEOPLES OF THE
WORLD: UNIVERSAL AND UNIQUE**

Суми ВВП
«Мрія-1»
2021

**МОВА, ЛІТЕРАТУРА, КУЛЬТУРА,
ФОЛЬКЛОР, МИСТЕЦТВО НАРОДІВ СВІТУ:
УНІВЕРСАЛЬНЕ Й УНІКАЛЬНЕ**

Міжнародний проєкт

Колективна монографія

**LANGUAGE, LITERATURE, CULTURE,
FOLKLORE, ART OF PEOPLES OF THE
WORLD: UNIVERSAL AND UNIQUE**

International project

Collective monograph

Самостійне електронне видання

За загальною редакцією доктора філологічних наук, професора кафедри української мови і літератури факультету іноземної та слов'янської філології Сумського державного педагогічного університету

ім. А. С. Макаренка Тетяни Петрівни Беценко.

Суми ВВП

«Мрія-1»

2021

УДК 008:[811+821+39+7](100)(0.064)

M74

*Рекомендовано до друку Президією ГО «Паліцинська академія»
(протокол № 3 від 20 серпня 2021 р.)*

МОВА, ЛІТЕРАТУРА, КУЛЬТУРА, ФОЛЬКЛОР, МИСТЕЦТВО НАРОДІВ
СВІТУ: УНІВЕРСАЛЬНЕ Й УНІКАЛЬНЕ: Міжнародний

проект. Колективна монографія : самостійне електронне видання /
Т. П. Беценко, С. А. Шуляк, В. О. Артюх, І. А. Швед, І. П. Мозговий та ін.; за
заг. ред. Т. П. Беценко – Суми: видавничо-виробниче підприємство
«Мрія-1», 2021. – 676 с.

ISBN 978-966-566-783-4

У міждисциплінарній колективній монографії науковці з України, Білорусі, Литви, Чехії, Словачії представили наукові дослідження за напрямками: проблеми функціонування, розвитку рідної мови: історія і сучасність; література народів світу: теорія, традиції, художня своєрідність, зіставні студії; культура різномовних етносів; фольклор народів світу: традиції, жанрова специфіка, поетика, компаративні студії; мистецтво як духовна парадигма народу, базовий фактор етнобуття: світоглядні засади, чуттєво-емоційні домінанти, естетика форми і змісту.

Для науковців, викладачів освітніх закладів різних рівнів, аспірантів, магістрантів, студентів, учителів.

УДК 008:[811+821+39+7](100)(0.064)

LANGUAGE, LITERATURE, CULTURE, FOLKLORE, ART OF THE PEOPLES

OF THE WORLD: UNIVERSAL AND UNIQUE: International project. Collective monograph : Independent electronic edition / T.P. Betsenko, S.A. Shulyak, V. Artyukh, I.A. Shved, I.P. Mozgovyi and others / edited by T. P. Betsenko. – Sumy : publishing and production enterprise «Mriya-1», 2021. - 676 p.

ISBN 978-966-566-783-4

In the interdisciplinary collective monograph scientists from Ukraine, Belarus, Lithuania, the Czech Republic, Slovakia presented research in the following areas: problems of functioning, development of the native language: history and

modernity; literature of the peoples of the world: theory, traditions, artistic originality, comparative studies; culture of multilingual ethnic groups; folklore of the peoples of the world: traditions, genre specifics, poetics, comparative studies; art as a spiritual paradigm of the people, the basic factor of ethnic existence: worldviews, sensory- emotional dominants, aesthetics of form and content.

For scientists, lecturers of educational institutions of different levels, graduate students, undergraduates, students, teachers.

УДК 008:[811+821+39+7](100)(0.064)

© Колектив авторів, 2021

ISBN 978-966-566-783-4

© ВВП «Мрія-1», 2021

РЕПОЗИТОРІЙ БРГУ ІМ. А. С. ПУШКИНА

Зміст

ВСТУПНЕ СЛОВО

..... 7

РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ, РОЗВИТКУ РІДНОЇ МОВИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

..... 16

А.А. Баркович (Беларусь). ЯЗЫКОВАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ В КОНТЕКСТЕ
МЕЖЪЯЗЫКОВОЙ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ: ДИСКУРСИВНАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

..... 17

В. Ю. Булатая (Беларусь). ПРАБЛЕМА ўЖЫВАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ў
ПРАВАСЛАЎНАЙ ЦАРКВЕ НА ЗЕМЛЯХ ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ ў
МІЖВАЕННЫ ЧАС (1921- 1939 ГГ.)

.....29

С.Ф. Бут-Гусаім (Беларусь). НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЯ СПЕЦЫФІКА
АНАМАСТЫКОНУ АПОВЕСЦІ Ю.І. КРАШЭЎСКАГА “КАРОЛЬ У НЯСВІЖЫ”

..... 38

К.Д. Ганчарэнка (Беларусь) СПЕЦЫФІКА МАЎЛЕННЯ БЕЛАРУСКАМОЎНЫХ
YOUTUBE-БЛОГЕРАЎ

..... 51

С. Ф. Дамінікава (Беларусь) **ВОБРАЗНА-СЭНСАВАЯ АСНОВА КУЛЬТУРНА-
МАРКІРАВАННЫХ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ
БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ**

.....65

П. П. Жолнерович (Республика Беларусь). **РЕДАКТИРОВАНИЕ БЕЛОРУССКИХ
ТЕКСТОВ В УСЛОВИЯХ ДВУЯЗЫЧИЯ**

.....78

В. В. Котович (Україна). **ОЙКОНІМИ ГАЛІЧІНИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТИ
СЛУЖБОВОГО КОДУ**

.....90

Г. П. Латушка (Беларусь). **СІНТАКСІЧНА НЯЧЛЕННЯ ВЫКАЗВАННІ ЗГОДЫ І
НЯЗГОДЫ З САКРАЛЬНЫМІ ЛЕКСЕМАМІ ў СКЛАДЗЕ (НА МАТЭРЫЯЛЕ
СЛАВЯНСКІХ МОЎ)**

.....105

К. С. Півавар (Беларусь). **ЛІНГВАКРАІНАЗНАЎЧАЯ ЛЕКСКАГРАФІЯ
БЕЛАРУСІ І УКРАІНЫ:
СУПАСТАЎЛЯЛЬНЫ АСПЕКТ**

.....121

Л. В. Рычкова, И. И. Бубнович (Беларусь). **БЕЛОРУССКИЙ ЯЗЫК В
ТРАНСЛИНГВАЛЬНЫХ ПРАКТИКАХ КОММУНИКАТИВНОГО
ПРОСТРАНСТВА РЕГИОНАЛЬНЫХ ГАЗЕТ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ**

.....129

Р. Л. Сердега (Україна). СЛОВНИК МОВИ УСНОЇ НАРОДНОЇ СЛОВЕСНОСТІ ТА ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ СЛОВНИК (ДО ПРОБЛЕМИ ТИПОЛОГІЇ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ)

..... 146

М. Чіжмарова (Словаччина). ДОСЛІДЖЕННЯ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ РУСИНІВ-УКРАЇНЦІВ СЛОВАЧЧИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

.....155

РОЗДІЛ 2. ЛІТЕРАТУРА НАРОДІВ СВІТУ: ТЕОРІЯ, ТРАДИЦІЇ, ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ, ЗІСТАВНІ СТУДІЇ

.....166

Адріана Амір (Словаччина). МЕНТАЛІТЕТ ЄВРЕЇВ У ТВОРАХ ІВАНА ОЛЬБРАХТА

.....167

А. А. Бараноўскі (Беларусь). ФІЛАСАФІЧНАСЦЬ ЯК КРЫТЭРЫЙ ПАЭТЫЧНАСЦІ: ТВОРЧАЯ ІНДЫВІДУАЛЬНАСЦЬ МІКОЛЫ МЯТЛІЦКАГА

.....176

Т.І. Борбат (Беларусь). "МАЛАЯ" ПРОЗА С. ГРАХОЎСКАГА Ў ЛЮСТЭРКУ МАРАЛЬНА-ЭТЫЧНЫХ ПРАБЛЕМ

..... 184

А. Н. Волчэк (Республика Беларусь). ТЕАТР КУКОЛ: ИСТОРИОГРАФИЯ ВОПРОСА

.....197

Г. А. Гладкова (Беларусь). ІДЭАЛ АСОБЫ Ў ГІСТАРЫЧНАЙ ПЕНТАЛОГІІ
З.КАЧКОЎСКАГА “SODALIS MARIANUS”

.....208

Репозиторий БРГУ им. А. С. Пушкина

**НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЯ СПЕЦЫФІКА
АНАМАСТЫКОНУ АПОВЕСЦІ Ю.І. КРАШЭЎСКАГА**

“КАРОЛЬ У НЯСВІЖЫ”

С.Ф. Бут-Гусаім (Беларусь)

Анотацыя. У артыкуле прааналізавана нацыянальна-культурная інфармацыя складнікаў анамастычнай прасторы гістарычнай аповесці Ю.І. Крашэўскага “Кароль у Нясвіжы”. Разгледжаны канатацыі сацыяльнасці, дыялектнасці, гутарковасці, эмацыйнасці, ацэначнасці, нацыянальна-культурнай спецыфікі ўласных асабовых імёнаў. Апісаны этымалагічная семантыка прозвішчаў, тэматычныя групы мянушак – носьбітаў інфармацыі пра гісторыю знакамітых родаў Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай. Прааналізаваны “фонавыя” онімы, якія ўдзельнічаюць у фарміраванні хранатопу твора.

Ключавыя словы: онім, паэтонім, анамастычная прастора, антрапонім, асабовае імя, прозвішча, мянушка, тапонім.

**NATIONAL AND CULTURAL SPECIFICITY OF THE
ONOMASTICON OF THE NOVEL BY YU. I. KRASHEVSKY**

“KING IN NESVIZH”

S. F. But-Gusaim (Belarus)

Summary. The article analyzes national and cultural information of the components of the onomastic space in the historical novel by Yu. I. Krashevsky “King in Nesvizh”. The author of the article views the connotations of sociality, dialect, conversational skill, emotion and evaluation, national and cultural specificity of personal proper names. Etymological semantics of surnames and thematic groups of nicknames, which carry the information about the history of famous families of the Grand Duchy of Lithuania and Polish-Lithuanian Commonwealth, are described in the article. The author analyzes “background”

onims, which contribute to the formation of the chronotope of the work of literature.

Key words: *onim, poetonym (poetic name), onomastic space, anthroponym, personal name, surname, nickname, placename.*

Імя ўласнае, што выкарыстоўваецца ў мастацкім творы на гістарычную тэму, – з’ява, якая адлюстроўвае стан нацыянальнага іменаслову на пэўным этапе гісторыі грамадства. Актуальнасць прадстаўленай працы абумоўлена тым, што лексіка-семантычнае даследаванне анамастычнай прасторы гістарычнай прозы Ю.І. Крашэўскага праведзена з пазіцыі лінгвакультуралогіі. На сучасным этапе развіцця анамастыкі, у прыватнасці, літаратурнай анамастыкі, надзённым з’ўляецца вывучэнне нацыянальна-культурнай адметнасці паэтанімікону мастацкіх твораў. Праблема адлюстравання ў анамастыконе мастацкага твора чалавека не толькі як носбіта мовы, але і як захавальніка пэўнай культуры, асаблівага менталітэту становіцца ўсё больш актуальнай у сучаснай лінгвістыцы. Надзёнасць даследавання абумоўлена асаблівай увагай сучаснага мовазнаўства да мастацкага тэксту ў цэлым і да функцыянавання паэтонімаў у мастацкіх творах, да вывучэння ролі імёнаў уласных у стварэнні мастацкіх вобразаў. Такім чынам, прадстаўленая праца адпавядае ¹⁰ спецыфіцы лінгвістычных даследаванняў пачатку XXI стагоддзя. У сучасным мовазнаўстве назіраецца зрух інтарэсаў даследчыкаў з фармальнага боку мовы на яе зместавы бок і імкненне аналізаваць моўныя факты ў аспекце міждысцыплінарных сувязей.

Мэта прадстаўленай працы – комплекснае онамапаэтычнае і лінгвакультуралагічнае апісанне іменаслову аповесці Ю.І. Крашэўскага “Кароль у Нясвіжы”. Для дасягнення прадстаўленай мэты намі былі разгледжаны формы асабовых імёнаў уласных, выкарыстаныя ў гістарычнай прозе Ю.І. Крашэўскага, выяўлены іх паходжанне, сэнсавыя

адценні, прагматычныя магчымасці як этыкетных знакаў, разгледжана этымалагічная семантыка прозвішчаў і тэматычныя групы мянушак, прагматычная зона семантыкі якіх утрымлівае звесткі пра гісторыю славурых родаў Рэчы Паспалітай і Вялікага Княства Літоўскага. Праведзена класіфікацыя “перыферычных” онімаў з улікам іх дэнататыўнага зместу. Разгледжаны віды ўстарэлых тапонімаў, паводле суаднесенасці з сучасным іменасловам беларусаў. Вызначана жанравая спецыфіка анамастычнай прасторы гістарычнай аповесці. Навізна даследавання ў тым, што ў сферу праблемнага поля літаратурнай анамастыкі ўведзены новы, не даследаваны аноматалагамі матэрыял.

Як неад’емныя кампаненты мастацкага тэксту паэтонімы сталі разглядацца комплексна толькі ў канцы ХХ стагоддзя. У беларускай літаратурнай анамастыцы зварот да вывучэння онімаў у творах розных жанраў адбыўся ў пачатку ХХІ стагоддзя. Сярод работ па літаратурнай анамастыцы варта адзначыць даследаванні В. В. Шура, у прыватнасці, манаграфіі “Онім ў мастацкім тэксце” (Шур 2006), “Анамастычная лексіка ў беларускай мастацкай літаратуры” (Шур 2002), “Уласнае імя ў мастацкім тэксце” (Шур 2010), у якіх звернута ўвага на асаблівасці анамастыкону твораў розных стыляў і жанраў. Неабходна адзначыць і каштоўныя з пункту гледжання літаратурнай анамастыкі працы А. Ф. Рогалева “Імя і вобраз” (Рогалев 2007)¹¹ і “Анамастыка мастацкіх твораў” (Рогалев 2003). Даследаванне В. І. Фаняковай – фундаментальная праца, у якой закладзены асновы літаратурнай антрапанімікі – аналізу семантыкі літаратурных антрапонімаў і іх функцый у мастацкім творы (Фанякова 1990). У беларускай літаратурнай антрапаніміцы варта вылучыць даследаванне Г. І. Басавай, якая звярнулася да вывучэння паэтоніма як нацыянальна-культурнага кампанента мастацкага творы (Басава 2001). І. М. Петрачкова даследавала значымасць імя ўласнага у мастацкім тэксце, жанраўтваральную ролю паэтонімаў ў сучаснай беларускай гістарычнай

прозе (Петрачкова 2001). Літаратуразначы аналіз твораў Ю.І. Крашэўскага быў праведзены ў працы “Літаратура Берасцейшчыны”. Анамастыкон гістарычнай прозы пісьменніка пакуль не станавіўся аб’ектам анамастычнага і лінгвакультуралагічнага даследавання.

Перакладчык Міхась Кенька піша: “На працягу апошніх дзесяцігоддзяў у гісторыю беларускай літаратуры ўвайшлі творы многіх пісьменнікаў ранейшых стагоддзяў, якія жыццём і творчасцю звязаны з нашай краінай, але пісалі па-польску або па-латыні. Знаёмства з імі пашырыла нашы веды пра мінуўшчыну роднай зямлі і дазволіла значна ўзбагаціць літаратурную спадчыну. Да такіх аўтараў адносіцца і Юзаф Ігнацы Крашэўскі – самабытны польскі пісьменнік, заснавальнік нацыянальнага рамана, аўтар шматлікіх аповесцей і раманаў, з іх каля сотні – гістарычных. Акрамя таго, вядомы як паэт, крытык, літаратуразнаўца, фалькларыст, этнограф, выдавец, рэдактар, філосаф, гісторык, археолаг, краязнаўца, музыкант, мастак і мастацтвазнаўца” (Кенька 2009: 5).

Заўважым, што жыццёвы шлях слыннага пісьменніка звязаны з Берасцейшчынай. Крашэўскі дзіцячыя гады правёў у вёсцы Доўгае, непадалёку ад Пружан, у бацькоўскім маёнтку. У сталыя гады пісьменнік “аб’ездзіў амаль усю Беларусь. Вынікам паездак сталі не толькі мастацкія творы, але і падарожныя нататкі. Ён быў аўтарам цікавых прац этнаграфічна-фальклорнага і літаратуразнаўчага характару, у тым ліку і звязаных з Беларуссю: «Пінск і яго ваколіцы», «Успаміны пра Палессе, Валынь і Літву», чатырохтомная гісторыя Вільні, двухтомная гісторыя Літвы, «Мастацтва славян» і іншыя, напісаў нарыс пра творчасць Уладзіслава Сыракомлі, з якім сябраваў” (Кенька 2009: 6). У аповесцях і раманах Крашэўскага ўзнаўляюцца старонкі гісторыі Польшчы і Вялікага Княства Літоўскага. Гэтыя творы былі вядомыя па ўсёй Расійскай імперыі, у склад якой у часы Крашэўскага ўваходзілі польскія і беларускія землі.

Сучаснікі адзначалі, што творы мелі вялікае выхаваўчае і патрыятычнае значэнне.

У гістарычнай аповесці “Кароль у Нясвіжы” расказваецца пра паездку на сейм у Гомель у 1784 годзе апошняга польскага караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага (1764–1798). Сам Панятоўскі нарадзіўся ў маёнтку Воўчын пад Брэстам, паходзіў з літоўскай шляхты. У 1764 годзе ён быў абраны каралём пры падтрымцы расійскай імператрыцы Кацярыны II. Падчас паездкі кароль пабачыў канал на Піншчыне, які злучыў рэкі Ясельда і Шчара і будаваўся з 1765 года на сродкі магната Міхала Казіміра Агінскага. Падчас падарожжа кароль спыняўся на начлег у маёнтках мясцовай шляхты. Кароль Радзівіл наладзіў у Нясвіжы пышны прыём, жадаючы пахваліцца сваім багаццем.

Загалавак твора належыць да **ідэйна-характарыстычнага тыпу**, бо змяшчае аўтарскую ацэнку галоўнага героя твора – прадстаўніка славутага роду “некаранаваных каралёў Рэчы Паспалітай” – Радзівілаў. Назва твора шматзначная: яе можна разумець як аповесць пра візіт караля ў Нясвіж. Падчас знаёмства з гістарычнымі падзеямі прачытваецца другі сэнс: хто ж сапраўды быў каралём у Нясвіжы? Амбітны Радзівіл увесь час стараўся даць Панятоўскаму зразумець, што кароль – ён.

Сродкам адпостравання гістарычнага каларыту ў творы з’яўляюцца **онімы-сучаснікі** ¹³ (яны адпавядаюць часу разгортвання дзеяння аповесці): імёны правіцеляў Рэчы Паспалітай, прадстаўнікоў шляхты, дзеячаў культуры: польскага караля *Станіслава Аўгуста Панятоўскага*, віленскага ваяводы князя Радзівіла *Пане Каханку*, генерала *Мараўскага*, генерала *Камажэўскага*, падкаморага *Храптовіча*, біскупа *Нарушэвіча*, каралеўскіх ад’ютантаў *Бышэўскага* і *Міхневіча*, мельніцкага старасты *Шыдлоўскага*, маршалка ашмянскага *Аскеркі*, князя *Альберціні* – заснавальніка бібліятэкі і калекцыі карцін у Вене, *Францішка Смуглевіча* – вядомага мастака, графіка, педагога, прафесара малюнка і

жывапісу ў Віленскім універсітэце. Ва ўспамінах герояў аповесці выкарыстоўваюцца **онімы-рэтраспекцыі** – імены гістарычных асоб, дзейнасць якіх адносіцца да часу, што папярэднічае часу разгортвання падзей твора: польскіх каралёў **Жыгімонта Аўгуста, Уладзіслава IV, Яна Казіміра**, французскага караля **Людовіка XIV**, рэлігійных дзеячаў **Марціна Лютэра і Кальвіна**.

Антрапонімы, выкарыстаныя ў аповесці Ю.І. Крашэўскага, належаць да беларускай і польскай іменаслоўных сістэм. Выдзеленыя асабовыя імёны, якія функцыянуюць у разнастайных варыянтах, нясуць інфармацыю пра польскае і беларускае лінгвакультурнае асяроддзе XVIII стагоддзя. У славянскіх мовах гэтага перыяду захавалася тэндэнцыя да большай разнастайнасці мужчынскіх імёнаў у параўнанні з жаночымі, што адлюстравана ў паэтаніміконе аповесці. Антрапанімікон прааналізаваных твораў на 98 % прадстаўлены запазычанымі імёнамі, якія ўвайшлі ў іменаслоў разам з прыняццем хрысціянства. Так, з **грэчаскай** мовы былі запазычаны імёны **Піліп** (грэч. ‘які любіць коней і конную язду’ (Яшкін 2009: 52), **Антон** (грэч. ‘які змагаецца’, ‘пераўзыходзячы’ (Яшкін 2009: 14), **Моніка** (грэч. ‘адзіная’, ‘натхняльная’ (Яшкін 2009: 32), **Грыгорый** (грэч. ‘бадзёры, ‘дбаючы, пільны’ (Яшкін 2009: 48), **Настасся** (грэч. ‘уваскрэслая, адроджаная’ (Яшкін 2009: 32) і інш, з **лацінскай** – **Аўгуст** (лац. ‘свяшчэнны’, ‘высокі’, ‘вялікі’ (Яшкін 2009: 17), **Севярын** (лац. ‘строгі, моцны’ (Яшкін 2009: 57), **Дамінік** (лац. ‘які належыць да Бога’ (Яшкін 2009: 27) і інш. Са **старажытнаўрэйскай** у беларускі іменаслоў ўвайшлі імёны **Міхал** (яўр. ‘хто, як Бог’, ‘роўны Богу’ (Яшкін 2009: 47), **Юзаф** (яўр. ‘няхай Бог прыйдзе, памножыць’ (Яшкін 2009: 101) і інш. Адзначаюцца імёны **славянскага** паходжання: **Станіслаў** (слав. ‘станавіся слаўным, будзь слаўным’ (Яшкін 2009: 59) і інш.

Перадаючы тонкія адценні чалавечых узаемаадносін, пісьменнік умела выкарыстоўвае прагматычны патэнцыял уласных асабовых імёнаў.

А.В. Супяранская адзначае: “У залежнасці ад сацыяльнага асяроддзя адзін і той жа чалавек завецца мноствам спосабаў, і кожная форма яго называння сацыяльная. Памяншальныя, ласкальныя, зневажальныя і іншыя відазмяненні ўласнага імя трэба разумець як розныя прыстасаванні яго да адценняў чалавечых адносінаў, як акліматызацыю імені ў розных асяроддзях” (Суперанская 1973: 52). Напрыклад, разнастайным граням асобы беднага шляхціца Піліпа Панятоўскага, які служыў Радзівілу, – сябар, каханы, дробны служачы пры двары Радзівіла – адпавядаюць афіцыйныя, поўныя, скарочаныя, эмацыйна-экспрэсіўныя формы імені: “Праўда, усе называлі яго або **Русінам**, або **Піліпам**, такое ў яго было імя. І толькі Шарэйка добра запамятаў ягонае прозвішча. Гэты самы **пан Піліп** пры двары нічым не вызначыўся, згубіўся сярод многіх такіх самых, як ён” (Крашэўскі 2009: 34–35); “Найбольшую выгоду з усёй гэтай гісторыі меў, мабыць, прастадушны **Піліпок**. Яму дасталіся вельмі кемлівая жонка, вёска ў пажыццёвае ўладанне, а пазней ужо кароль, у сваю чаргу, даў хлопцу нейкае староства, праз якое ён атрымаў тытул і крыху масла да хлеба” (Крашэўскі 2009: 135).

Нацыянальная спецыфіка іменаслову праяўляецца падчас выкарыстання імёнаў як этыкетных знакаў – “сацыяльна зададзеных і нацыянальна спецыфічных сродкаў рэгулявання паводзінаў людзей у сітуацыях ¹⁵устанаўлення, падтрымання і размыкання кантакту камунікантаў у адпаведнасці з іх статуснымі і асабістымі адносінамі” (Формановская 1998: 283–284). Так, формай называння суразмоўніка і сродкам выказвання павагі да чалавека ў асяроддзі шляхты былі спалучэнні імёнаў з паказчыкамі сацыяльнага рангавання, напр.: “**Панна Моніка**, назіраючы за ім, заўважыла, што ён дужа часта сустракаецца з Шарэйкам, але гэта не навяло яе на нейкія здагадкі” (Крашэўскі 2009: 66); “**Пан Севярын** прыкрыў рукой вусны, каб не выдаць усмешку на твары” (Крашэўскі 2009: 47); “Носьбіт вялікага імя, малы чалавечак **пан Піліп** з

той хвіліны, калі хітры Шарэйка падаў яму думку звярнуцца да караля, хадзіў як п'яны” (Крашэўскі 2009: 55); “Гэты намер змусіў яго пазбягаць **панні Монікі**, бо ён добра ведаў, што яна адразу ж прачытае на ягоным твары нейкую таямніцу і потым лагодненька возьме яго на рос-пыткі, а ён усё скажа, як на споведзі” (Крашэўскі 2009: 57).

Мадыфікацыі онімаў перадаюць тонкія нюансы чалавечых стасункаў. У аповесці Ю.І. Крашэўскага знаходзім марфалагічныя варыянты імён, якія выражаюць танальнасць асабістых адносінаў паміж людзьмі, напрыклад, закаханасць: “І выйшла так, што неасцярожны хлопец, спяшаючыся ўручыць песеньку **Манюсі** ў час спаткання, памыліўся, і замест яе аддаў ёй петыцыю, якую яна, не разгарнуўшы, схавала за гарсэт” (Крашэўскі 2009: 66). Падобныя формы імёнаў – носьбіты канатацыі гутарковасці, ацэнчанасці, эмацыйнасці.

Канатацыйнай нацыянальна-культурнай спецыфікі характарызуюцца гутарковыя варыянты імён, якія адлюстроўваюць асаблівасці беларускай фанетыкі і марфалогіі. Ужытыя ў форме множнага ліку, яны выкарыстоўваюцца для абагульненай характарыстыкі беларусаў-сялян, якія праславілі тэатр Радзівіла: “У мяне так: опера князя Мацея, а спевакі і танцоры – **Грышкі, Гапкі і Насці**, мастак – Эстка, механік – ліцвін, віртуозы-музыка – сяляне... На радзівілаўскай глебе калі што ¹⁶пасееш, пане каханку, то нешта павінна ўрадзіць” (Крашэўскі 2009: 112). У кантэксце аповесці выкарыстаны **антрапанімічны дыялектызм** – форма клічнага склону асабовага імя, характэрная для беларускіх гаворак, носьбіт канатацыі дыялектнасці: “**Севярыне**, пане каханку, супакойся, тут жа рэч сур'ёзная” (Крашэўскі 2009: 45).

Канатацыйна насычаныя ўласныя асабовыя імёны з'яўляюцца сродкам стварэння запамінальных мастацкіх вобразаў у гістарычнай прозе Ю.І. Крашэўскага.

У XVIII стагоддзі знатныя роды ў Рэчы Паспалітай ужо мелі **прозвішчы** – афіцыйныя іменаванні, што перадаюцца ў спадчыну і ўказваюць на прыналежнасць чалавека да пэўнай сям’і. Частка прозвішчаў герояў гістарычнай аповесці ўтворана ад формаў кананічных асабовых імёнаў, напр.: **Міхневіч** (ад размоўнай формы імені **Міхаіл** (яўр. ‘той, хто як Бог’ (Яшкін 2009: 47), **Бернатовіч** ад размоўнага варыянта імені **Бернат** (Бернард) старажытнагерманскага паходжання (ад **берд** ‘мядзведзь’ і **гарт** ‘моцны’. Форма **Бернат** зафіксавана польскім лінгвістам Базылем Ціханюком” (Лемтюгова 2018: 550). У аснове прозвішча **Вайніловіч** – асабовае імя **Вайніла**, якое ўзыходзіць да імені **Вайна**. “Імя **Вайна** дагэтуль сустракаецца ў польскай іменаслоўнай практыцы. Яно з’яўляецца скарачонай формай аднаго са старажытных славянскіх двухасноўных імён тыпу **Ваеслаў**, **Ваемір** і інш., дзе першая частка **Вой-** азначае ‘воін’, другая адпаведна ‘воінская слава, слаўны воін’, ‘той, хто ваюе з цэлым светам’. **Вайніловіч** – нашчадак **Вайнілы**” (Лемтюгова 2018: 152). “У аснове прозвішча **Мажэйка** літоўскае слова *mazas* ‘невялікі, ‘малы’ +суфікс -ейк(-а), характэрны як для літоўскай, так і для беларускай моў. У літоўцаў ад гэтай асновы ёсць прозвішча *Мажэйкіс*” (Лемтюгова 2018: 393). Асобныя прозвішчы ўтвораны ад мірскіх празванняў-мянушак, якія паказваюць на сацыяльны статус продкаў, напрыклад, ¹⁷ **Аскерка**: “у аснове прозвішча **Аскерка** турэцкае асабовае імя **Аскер** ‘воін, салдат’, якое засвоена многімі цюркскімі народамі. **Аскерка** – сын ці нашчадак **Аскера**. У Расіі **Аскерамі** называлі турэцкіх салдат. У Вялікім Княстве Літоўскім **Аскеркі** – знакаміты шляхецкі род, прадстаўнікі якога мелі зямельныя ўладанні ў Мінскім і Полацкім ваяводствах, у Мазырскім, Навагрудскім і Ашмянскім паветах” (Лемтюгова 2018: 79). Прозвішча **Солтан** утворана ад тат. *султан* (Бірыла 1969: 387). Прозвішчы могуць утварацца ад мянушак, матываваных назвамі прадметаў побыту. Напрыклад, прозвішча **Абуховіч** утворана ад

абух ‘тупая патоўшчаная частка вострай прылады. (звычайна сякеры), процілеглая лязу’ або ‘някемлівы чалавек’ (Тлумачальны слоўнік 1996: 24). Сустрэкаюцца і прозвішчы адтапанімічнага паходжання: **Яблонскі** – “урадженец, заснавальнік ці ўладар населенага пункта Яблонь – ад яблыня ў польскай агаласоўцы” (Лемтюгова 2018: 349). Паходжанне прозвішча **Панятоўскі** тлумачыцца ў кантэксце аповесці “*Хіба ты не ведаеш таго, што шляхта, мазуры і вялікапаляне спрадвеку натоўпамі перасяляліся на Валынь і Русь, дзе болей зямлі, прычым не такой пясчанай, як на Мазурах? Вы не іначай з таго самага **Панятова**, што і кароль*” (Крапчэўскі 2009: 37). “Да працэсу ўтварэння прозвішча **Шыдлоўскі** можа мець адносіны назва хутара **Шыдлоўшчына**, які існаваў у Пружанскім раёне Брэсцкай вобласці і быў ліквідаваны ў 1976 годзе. Прама ці апасродкавана назва населенага пункта мае дачыненне да празвання **Шыдла** (бел. **Шыла** ў польскай агаласоўцы). У народзе **Шылам** празываюць чалавека, празмерна рухавага ці чалавека, які любіць зачапіць іншых. Не выключана, што прозвішча **Шыдлоўскі** занесена ў Беларусь перасяленцамі з Польшчы” (Лемтюгова 2018: 624). Такім чынам, прозвішчы – носьбіты каштоўнай інфармацыі аб продках славурых шляхецкіх родаў.

Сродкам стварэння гістарычнага каларыту, а таксама моўнай адзінкай, якая ўтрымлівае характарыстыку і ацэнку вядомых асоб, з’яўляюцца **мянушкі**¹⁸. Шэраг мянушак растлумачаны ў каментарых перакладчыка Міхася Кенькі. Гэта тычыцца мянушкі галоўнага героя аповесці князя Радзівіла **Пане Каханку**, а таксама членаў славурых прадстаўнікоў дынастыі “некаранаваных каралёў” Рэчы Паспалітай: “**Пане Каханку** – мянушка, дадзеная князю, яна звязана з ягонай звычайнай часта ўжываецца ў гаворцы зварот «пане каханку». Многія з Радзівілаў мелі такія мянушкі, якія дадаваліся да іх прозвішчаў, па іх князёў Радзівілаў адрознівалі аднаго ад другога. Звязана гэта з тым, што ў родзе Радзівілаў была традыцыя даваць першыню ў сям’і імя Мікалай. Так

сталася, што ў іх генеалогіі было некалькі Мікалаяў Радзівілаў, таму кожны атрымаў нейкую мянушку: **Чорны, Руды, Сіротка, Пярун...** Потым мянушку атрымалі ўжо не Мікалай, а Міхал, празваны **Рыбанька, і Караль Станіслаў**” (Крашэўскі 2009: 329). Пагардлівыя адносіны Радзівіла да польскага караля выражаюцца праз мянушку **Аканомчык**: “Голья ці не, – загаварыў ён зноў, – не аб тым клопат, а вось чаму мы павінны заводзіць з ім любошчы? Я гэтак **Аканомчыку** як соль у воку, і ён мне таксама не канфітура... Трымацца з ім на пачцівай адлегласці — будзе самае лепшае” (Крашэўскі 2009: 17). У каментарых перакладчыка акрэсліваецца матывацыя характарыстычнага празвання караля: “**Аканомчык** – у вуснах Радзівіла – абразлівая мянушка Станіслава Аўгуста Панятоўскага. Панятоўскі паходзіў з роду на той час небагатай шляхты і стараўся схаваць гэта; хадзіла нават легенда пра італьянскае паходжанне Панятоўскіх ад роду Тарэлі. Радзівіл гэтай мянушкай намякае на тое, што нехта з Панятоўскіх быў аканомам” (Крашэўскі 2009: 329–330).

Тэмперамент прыдворнага мастака Эсткі, які ствараў карціны за вельмі кароткі час, перадае мянушка **Фапрэста**, складзеная з двух музычных тэрмінаў – **фа** (нота) і **прэста** (хутка) (Крашэўскі 2009: 331).

Характар польскага караля Баляслава (правіў у 992–1025 гг.) перадае мянушка **Харобры**.¹⁹ Замалёўкай знешнасці караля Баляслава III (правіў у 1102–1138 гг.) з’яўляецца празванне **Крывавусты**.

Мянушкі маюць і персанажы, створаныя аўтарскай фантазіяй. Так, этнічную прыналежнасць героя аповесці беднага шляхціца Піліпа перадае мянушка **Русін**: “Рээстравым сакратаром Бажэнцакага быў ужо колькі гадоў малады шляхціц, бледны, нявідны, сярэдняга росту, худы. Пра яго было вядома толькі тое, што ён паходзіў аднекуль з-над **Кіева**. У ягонай гаворцы адчувалася нешта русінскае. Праўда, усе называлі яго або **Русінам**, або **Піліпам**, такое ў яго было імя. І толькі Шарэйка добра

запам'ятаў ягонае прозвішча” (Крашэўскі 2009: 34–35).

Значнае месца ў анамастыконе гістарычнай аповесці займаюць так званыя “**фонавыя**” **онімы**: назвы геаграфічных аб’ектаў, устаноў, кніг, твораў мастацтва, культурных збудаванняў і інш. Сродкам увасаблення прасторава-часавых адносін у творы Ю.І. Крашэўскага з’яўляюцца **эргонім**: *Гарадзельская унія ‘Саюз Вялікага Княства Літоўскага з Польшчай, заключаны ў 1413 г.’*, **ойкадамонім** *Нясвіжскі замак*, **тапонімы**. Частка з геаграфічных назваў захавалася ў сучаснай мове, напр.: *Нясвіж, Пінск, Мадагаскар, Партугалія, Альба, Мухавецкі канал, Стаўкі, Туніс, Марока, Мір, Шчорсы, Налібокi, Панятова*. Стварэнню гістарычнага каларыту спрыяюць ужытыя ў кантэксте драмы ўстарэлыя тапонімы – гістарыёнімы, якія з’яўляюцца найменнямі дзяржаў, што зніклі з палітычнай і геаграфічнай карты, напр.: *Рэч Паспалітая ‘аб’яднаная польска-літоўская дзяржава з часу Люблінскай уніі’, Вялікае Княства Літоўскае ‘беларуска-літоўская дзяржава ва Усходняй Еўропе’*. Семантычным археонімам з’яўляецца тапонім *Літва*, які ў кнізе Ю.І. Крашэўскага ўжываецца ў значэнні ‘*старажытная дзяржава, што займала землі паміж сённяшнімі Навагрудкам, Маладзечнам, Мінскам, Слонімам*’. Уласналексічным археонімам з’яўляецца **айконім** *Канстанцінопаль* (сучасны адпаведнік *Стамбул*). Словаўтваральны ²⁰ археонім *Вільня* адрозніваецца ад сучаснай геаграфічнай назвы словаўтваральным афіксам.

Светапогляд герояў твора дапамагаюць перадаць **бібліёнiм**: “*Са старых часоў ад княгiнь засталіся французскія кнігі, пасля князя Альберціна і пасля Сiроткі – багаслоўскія лацінскія трактаты, а з яшчэ даўнейшых часоў – **Бібліі** і тэалагічныя манаграфіі, выдадзеныя за кошт аўтараў*” (Крашэўскі 2009: 30), **міфонімы** (алегорыі *Зайздрасці, Чысціні, Мудрасці*, напр.: “*Мне толькі адно хочацца заўважыць: на столі павінны быць два геніі, але не дзеці, бо **Чысціня і Мудрасць** не могуць быць*

смаркачамі, далей адна старая жанчына, а папросту – баба, яшчэ ніжэй – Зайздрасць, таксама немаладая і непрыгожая” (Крашэўскі 2009: 48); **касмонім:** “**Знак Шаляў** — адзін са знакаў задзяку, дзеянне яго доўжыцца ад 24 верасня да 23 кастрычніка. Станіслаў Аўгуст Панятоўскі прязджаў у Нясвіж у верасні” (Крашэўскі 2009: 330); **эклезіёнімы:** “Для гэтага абразка мінулага быў добра падабраны фон. Адсюль як на далоні быў бачны ўвесь горад: замак, палац, ратуша, вежы і сцены касцёлаў – езуіцкага, бернардзінскага, дамініканскага, бенедыкцінскага, рынак і вуліцы з мураванымі камяніцамі, а далей, на гары, **касцёл Святога Міхаіла** і вялікі будынак калішняга езуіцкага навіцыяту, і тут жа, на пагорку, зарослым густым і прыгожым, а цяпер пажаруцелым ужо лесам, гмахі бенедыкцінскага **абацтва Святога Крыжа**” (Крашэўскі 2009: 85); **тэонімы:** “Дужа прыгожа, — сказаў ён ўсё ж сур'езна, — але што ж па-вашаму, васпан, выходзіць: яна спрабуе спаліць гэтае сэрца, якое хоча ўзляцець, спаліць, знішчыць... можна падумаць, што яна робіць гэта назло, каб не пусціць яго да **Бога**?” (Крашэўскі 2009: 46).

Найважнейшымі рысамі анамастычнай прасторы гістарычнай аповесці “Кароль у Нясвіжы” з’яўляюцца пераважнае выкарыстанне імёнаў рэальных гістарычных асоб, а таксама адпаведнасць сэнсавай нагрузкі і формы найменняў ²¹герояў структуры і семантыцы іменаслову канца XVIII стагоддзя. Пісьменнік нярэдка актуалізуе этымалагічную семантыку прозвішчаў і мянушак рэальных гістарычных асоб, выказваючы ацэначныя адносіны да персанажаў. Культурна-гістарычную функцыю выконваюць у аповесці “фонавыя” онімы (тапонімы, тэонімы, міфонімы і інш.), якія выражаюць прасторава-часавыя адносіны і адлюстроўваюць светапогляд аўтара і персанажаў твора.

Літаратура

Басава Г.М. Уласнае імя як носьбіт нацыянальна-культурнага кампанента значэння слова. *Роднае слова*. 2001. № 10. С. 40–41.

Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. Мінск : Навука і тэхніка, 1969. 508 с.

Кенька М. “Як галінкі ад дрэва...”. Мінск : Мастацкая літаратура, 2009. 50 с.

Крашэўскі Ю. Кароль у Нясвіжы. 1784. Мінск : Мастацкая літаратура, 2009. 335 с.

Лемтюгова, В.П., Гапоненко И.О. Корни наших фамилий=карані нашых прозвішчаў. Минск : Звязда, 2018. 672 с.

Ляшук В.Я., Снітко Г.М. Літаратура Берасцейшчыны. Брэст : Выдавецтва С. Лаўрова, 1999. – 455 с.

Петрачкова І.М. Жанраўтваральная роля анімаў у гістарычных аповесцях К. Тарасава. *Известия Гомельского государственного университета имени Франциска Скорины*. 2001. № 1 (10). С. 122–124.

Рогалев А.Ф. Имя и образ. Гомель : Барк, 2007. 224 с.

Рогалев А.Ф. Ономастика художественных произведений. Гомель : Изд-во ГГУ, 2003. 194 с.

Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. М. : Наука, 1973. – 366 с.

Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : Больш за 65 тысяч слоў. Пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. Мінск : БелЭн, 1996. 784 с.

Фонякова О.И. Имя собственное в художественном тексте. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1990. 104 с.

Формановская Н.И. Коммуникативно-прагматические аспекты единиц общения. М. : Наука, 1998. 290 с. 22

Шур В.В. Анамастычная лексіка ў беларускай мастацкай літаратуры. Мінск : Тэхнапрынт, 2002. 226 с.

Шур В.В. Онім у мастацкім тэксце. Мінск : Кнігазбор, 2006. 216 с.

Шур В.В. Уласнае імя ў мастацкім тэксце. Мазыр : МДПУ імя І. Шамякіна, 2010. 207 с.

Яшкін І. Я. Слоўнік беларускіх імёнаў. Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2009. 136 с.

Репозиторий БрГУ им. А. С. Пушкина